

Zoran Rakić. *Tradicija i modernizacija: Leskovac i novi krajevi (1878–1941)*. Vlasotince: Grafičar N°5, 2019, 408.

Зоран Ракић је докторирао на Факултету политичких наука Београдског универзитета, а ова монографија је настала из његове докторске дисертације о односу традиције и модернизације у областима прикљученим Србији после Берлинског конгреса. Ако је намера Ракића била да допринесе бољем разумевању транзиције једног друштва од традиционалног ка модерности на примеру Лесковца, тешко ми је да разумем на који начин аутор сматра да је то постигао. Овако написана, књига је ништа више до једног, на појединим местима доброг, на другима мање успешног приказа опште историје града у периоду 1878–1941, и то у виду синтезе постојећег знања, без много конкретног истраживачког доприноса самог аутора. Као таква, она би можда могла да послужи као нека врста уџбеника за историју Лесковца, јер је на једном месту објединила готово све што је досад написано о његовој прошлости у посматраном периоду. Али као књига којој је ауторов циљ био да допринесе теорији, она нажалост не доноси нити шта ново нити нешто што досад није већ истражено и написано.

Неколико уводних реченица о Ракићевим намерама не доприноси много разумевању питања које аутор поставља и на које овом књигом жели да одговори. Будући да није историчар по образовању, у старту се као проблем јавља методологија. Није јасно који су то „уопштавајући концепти“ које жели да заобиђе, а који су наводно „превазиђени савременом школом микроисторије“. Претпостављам да мисли на локалну историју, јер иначе заиста не знам шта је то савремена школа микроисторије, а који су уопштавајући концепти. Задатак који је овим насловом Ракић задао својој књизи потпада под класичну историју друштва, без обзира на то да ли аутор говори о политичкој, економској или некој другој модернизацији; а „концепти“ друштвене историје нису ни у ком случају превазиђени. Ракић затим помиње неки свој претходни рукопис под називом Однос традиције и модернизације: Србија и балканске земље, чији је ова књига наводно наставак, али је нејасно на шта мисли будући да у списку коришћене литературе нема библиографске јединице под тим називом. Већ на половини прве странице увода одмах прелази на преглед извора и литературе. Премало и неозбиљно.

Други велики проблем од самог почетка је недостатак теорије. Ако је већ желео да пише о модернизаторским токовима, Ракић је морао да читаоца укратко упозна са теоријом, или теоријама модернизације, у оквиру увода или као неко мање поглавље одмах после увода. На овај начин би читаоцима пружио теоријски оквир за причу која следи, помогао им да се правилно крећу кроз текст и разумеју место Лесковца у ширим националним и регионалним оквирима. Ово је нарочито битно због следеће констатације при крају увода, на страни 14: „Полазећи од истраживачког питања (На који начин промена државног оквира, као и различит економски и културни миље лесковачког подручја, објашњавају другачији ток модернизације)

ције у односу на друге делове Србије?) и опште хипотезе (...)“. На страну што тек сада коначно сазнајемо шта је питање које аутор поставља, нигде се касније током књиге не сусрећемо са примерима модернизације других места у тадашњој Србији и Краљевини Југославији. Како онда знамо да је модернизација Лесковца ишла другим током у односу на друге српске градове? Такође, постоје два озбиљна методолошка превида која у самом старту доводе у сумњу квалитет анализе садржане у овој књизи. Први је тај да аутор не прави разлику између периода 1878–1918. и 1918–1941. У питању су два различита историјска раздобља, а Ракић их у својој анализи третира као јединствени период. Други је тај да је излагање на врло старомодан начин тематски поделио на целине које се засебно баве економском, политичком и друштвеном модернизацијом, чиме је заправо себи онемогућио да све модернизаторске процесе посматра у тоталитету историјских промена, не водећи рачуна о томе да ли је у основи анализе економија, политика, култура или друштво. Ми не можемо правилно да схватимо значај економске трансформације или политичког развоја једног друштва без правилног разумевања свих друштвених околности које доводе до те трансформације и развоја. То што у случају Лесковца економска модернизација није била адекватно праћена модернизацијом односа у друштву или развојем културних установа и културе политичког дијалога, не значи да је економски развој био независан од друштвених промена.

Свака идеја проучавања трансформације мањих локалних заједница као последице модернизације друштва је, свакако, не само корисна већ и неопходна зарад нашег бољег разумевања прошлости и регионалних разлика. Ово је јако битно како не бисмо упали у замку генерализације на примеру малог узорка или поистовећивања ритма промене већих центара и престонице са случајем провинције. Али, да ли је пример Лесковца карактеристичан за модернизацију предратне Србије? Тешко! Да ли је специфичан и јединствен само за случај Лесковца? То је још мање вероватно! Аутор је стога морао прецизније да нам саопшти у чему је значај његовог подухвата, о чему нам његова књига говори, на шта указује, на који начин допринеси теорији и постојећем знању. По чему закључци ауторовог истраживања представљају изазов тренутном разумевању развоја српског предратног друштва? Одговори на ова питања су управо оно што једну књигу, а нарочито књигу која претендује да направи значајну интервенцију у постојећој теорији, чини заиста изузетном. У противном, на читаоцима остаје да сами извлаче закључке, и то само под условом да је аутор својим методолошким поступком уопште дошао до значајних закључака. Ова књига ни приближно не задовољава ниједан од управо поменутих стандарда. Можда је политиколозима у њиховом приступу истраживању и начину анализе све ово мање битно, али ова књига се бави важном историјском темом и као таква подлеже свим захтевима и правилима историјске методологије, без обзира на то да ли је аутор историчар или не.

Прва два поглавља након увода (стр. 17–109) баве се променама током периода који аутор назива предмодернизацијским, то јест пре 1878. Иако излази ван временског оквира који књига покрива, ово је добар начин отварања приче. Авај, уместо да се задржи само на навођењу најбитнијих процеса и промена узрокованих бурним политичким, друштвеним и економским догађајима на територији данашње јужне Србије у периоду након доношења Хатишерифа из 1830, а које обухватају, између осталог, почетак танзиматских реформи 1839, доношење Хатихумајуна из 1856, последице разних буна у лесковачком крају током 30-их и 40-их година 19. века, те утицај Кримског рата на промене економске и друштвене структуре и односа хришћана и муслимана, Ракић се посветио писању опште историје града. За отварање даље дискусије, сасвим довољно је било све ово прокоментарисати на двадесетак, највише 30 страна. Уместо тога, добили смо нашироко разглабање на скоро сто страна о демографији, етнографији, географији, менталитету, економији, религији, култури, друштву итд. Већина овога, бар на овај начин изложено, небитна је за тему којом аутор наводно жели да се бави и показује да не поседује осећај за детаљ, као и да недостатак свог оригиналног доприноса теми покушава да надомести обимом материјала. Прича иде напред-назад; таман када нас аутор доведе до ослобођења Лесковца крајем 1877. и чак почне да прича о променама које су затим уследиле, већ почетком следећег потпоглавља нас поново враћа деценијама уназад. Све ово чини наратив конфузним и заморним за праћење. Сам текст је компилација свега што је Ракић могао да нађе о Лесковцу из овог периода, од добро познатих аутора попут Сергија Димитријевића, Драгољуба Трајковића, Владимира Стојанчевића или Радоша Требјешанина, до Милана Ђ. Милићевића и његовог путописа из јужне Србије. Како у овом делу књиге нема никаквог ауторовог истраживачког доприноса, тешко је пратити где престаје препричавање других писаца а почиње ток Ракићевих мисли. Ако је већ четвртина читаве књиге посвећена темама које нејасно доприносе централном питању на које жели да одговори, аутор је морао да читаоца ближе упозна са значајем и сврхом овог дела књиге.

У следећем поглављу, о држави као покретачу модернизације (109–149), Ракић мање-више наставља где је стао. Од почетка се превише расплињава детаљним подацима о резултатима пописа и избора одржаних до краја века и набрајањем разних закона који су доношени у циљу изједначавања нових крајева са Кнежевином Србијом. Анализа овог процеса је корисна, али за ову тему непотребно детаљна. Смислена анализа креће тек од стране 131, када аутор коначно прелази на битне догађаје у вези са територијалном организацијом Јужног Поморавља. Прича о томе како Лесковац, иако друго највеће насеље у овом делу Србије, није добио статус округа, док је његова најближа околина раздробљена на делове који су припали врањском, нишком, топличком и пиротском округу, коначно хвата корак са питањем које ова књига поставља. Исто се донекле односи и на почетке организованог политичког живота у Лесковцу. Међу-

тим, Ракић стаје на пола пута и пропушта да се дубље упусти у анализу, остављајући ова питања без потпуног одговора. На пример, на страни 144 констатује како је Лесковац убрзо развио афинитет према напредњацима, док је Ниш фаворизовао либерале, а Пирот радикале, али без објашњења. Претпостављам да је тек сада до изражаја требало да дође ранија анализа менталитета (71, 78–81); и касније у тексту, на страни 195, чини се да Ракић афинитет Лесковчана према владајућој странци објашњава на тај начин, када помиње позитиван утицај менталитета на политичку стабилност – што је врло површно закључивање и не даје одговор на рецимо питање разлике са случајем Нишлија (који претпостављам немају много различит менталитет). Све ово је требало јасније и сажетије спојити и прокоментарисати. Оно што бисмо такође очекивали да видимо јесте како су се хришћанске друштвене и економске структуре које су се развиле пре 1878. уклопиле у нову политичку реалност након ослобођења, да ли је могуће пратити одређене законитости, како на нове околности реагује класа богаташа и чорбација, како занатлије и ситнији трговци, како сиромашни градски слојеви итд. Како и даље нема много оригиналног истраживачког доприноса аутора, анализа и не може да оде даље од домета који су поставили ранији писци чије радове Ракић користи.

Следи затим поглавље о политичкој модернизацији (149–188), које почиње набрајањем резултата разних избора одржаних у граду у посматраном периоду. Пред нама се ређају имена разних кметова, председника општина, посланика, све зачињено новим набрајањем изборних закона донетих у међувремену. Периоду страначког живота у граду пре 1918. посвећене су две стране (155–157)! Аутор није смео да се упушта у писање историје града у периоду за који очигледно није могао, или умео, да пронађе изворе. Прича постаје занимљивија тек са потпоглављем о страначком терору у лесковачком крају у међуратном периоду (170–178), али је поред детаљног набрајања разних инцидената, који су се често завршавали и смртним исходом, Ракић и овде требало више пажње да посвети анализи економске и социјалне позадине ових догађаја.

Наредно поглавље, посвећено економској модернизацији (189–254), почиње набрајањем фактора који су условили настанак и развој првих индустријских предузећа у Лесковцу, онако како су их дефинисали Д. Трајковић, С. Димитријевић и Миливоје Перовић (важан географски положај, традиција гајења конопље, почетни капитал стечен трговином, вишак радне снаге из околине, разбијање јединственог царинског система османске државе и стварање државне границе између Србије и Бугарске, те рани пролазак железнице кроз Лесковац). Ракић међутим на страни 194 констатује да ништа од овога није специфично за Лесковац у поређењу са остатком Србије (?), док „локалне специфичности (...) нису до сада у постојећој литератури довољно објашњене“ и као свој посебан допринос овој теми додаје „менталитет локалног становништва, традиционално фокусираног на рад и стварање“ (195). Значи, рани пролазак железнице кроз град, дуга традиција гајења конопље која је пресудно утицала на настанак првих текстил-

них фабрика или трансформација богатих трговаца ужаријом и гајтаном у прве фабриканте нису специфичност Лесковца, већ је посебност Лесковчана у односу на друге сународнике то што су били вредни!? Ово ми више личи на Ракићеву потребу да по сваку цену пронађе неку теорију којом ће се разликовати од осталих аутора који су до сада писали о овој теми. Следи на странама 196–212 набрајање индустријских предузећа, година њиховог оснивања, власника, броја радника... Поново не разумем сврху овако детаљног препричавања података који не представљају неку новину. На странама 212–218, Ракић се коначно враћа теми анализом фактора који су утицали на послератну обнову индустријских капацитета, те јачању утицаја и улагања капитала лесковачких индустријалаца ван града током 20-их година 20. века. Али уместо да већи део поглавља посвети анализи управо ових процеса, он доста брзо прелази преко ове теме, која је једна од најбитнијих за причу о економској модернизацији града. А онда, након што смо већ сазнали све о најбитнијим фабрикама које су радиле у Лесковцу, Ракић нас на странама 219–228 враћа у 80-те године 19. века потпоглављем „Оснивање и развој индустријских предузећа“! Поново креће препричавање добро познате приче коју су досад испричали сви аутори који су се током претходних деценија бавили историјом развоја лесковачке индустрије. Тек наратив о смени генерација у породицама лесковачких индустријалаца (228–237) поново даје неки смисао овом поглављу, указујући на модернија схватања наследника прве генерације фабриканата по повратку са школовања у иностранству, значај прилива стручњака са стране (из других делова државе и из иностранства), те боље разумевање потребе за оснивањем средње текстилне школе.

Ако је ово досад било у најмању руку сувопарно и неадекватно за тему коју Ракић себи задаје насловом, прича од тог дела постаје недорасла и оле озбиљнијој самосталној анализи. Последње потпоглавље дела о привредној модернизацији, о вези индустрије и банкарства у Лесковцу (248–254), препричана је расправа Ивана Бецића „Приватни новчани заводи и банкарство у Лесковцу између два светска рата“, објављена 2002. у *Историји 20. века*, допуњена са пар других аутора. Ракић се међутим на Бецићев чланак позива само једном, у фусноти 524, а да би прикрио парафразирање туђег рада, уместо потписивања Бецића у својим фуснотама преписује Бецићеве референце (фуснота 516 код Ракића – фуснота 3 код Бецића, даље 517–4, 520–13, 521–14, 533–30) или га уопште и не цитира. Подједнако дискутабилна је и анализа последња два поглавља књиге, под називом „Друштвена модернизација“ (255–346) и „Учинак модернизаторских процеса“ (347–378). Ова поглавља су тематски и структурално потпуно инспирисана књигом *Европеизација српског Манчестера, 1918–1941*, објављеном у издању Удружења за друштвену историју из Београда 2010, коју Ракић и наводи је у списку коришћене литературе. Иако за овај део своје књиге има могућност коришћења примарних извора у виду штампе која је у међуратном периоду излазила у Лесковцу, очигледно није способан да се издигне изнад нивоа анализе у поменутој моногра-

фији. Како је вероватно и сам свестан да се његова тема поклапа са нечим што је већ рађено и објављено, он свесно доводи читаоца у заблуду на самом почетку своје књиге када у уводу на страни 9 констатује: „Иако је истраживање о модернизационим процесима у Лесковцу оригинално, јер до сада о томе нису објављивани посебни радови (...)“. Док се у уводу *Европеизације*, на страни 9, констатује да је циљ истраживања дефинисати утицаје који су долазили са стране и одредити у којој мери су се манифестовали на друштво мењајући га, Ракић на страни 14 каже: „Такође, тежило се издвајању фактора који су утицали на модернизацију (...) Интенција [sic] овог истраживања је да објасни последице по заједницу и како се у свим њеним фазама мењала“. У делу увода у коме коментарише постојећу литературу значајну за ову тему, потпуно игнорише *Европеизацију српског Манчестера*, дакле књигу чија се тема готово поклапа са његовом за период међуратног Лесковца, чиме код читаоца ствара привид како пише књигу засновану на оригиналној идеји и истраживању. Потпоглавље под називом „Урбанизација и становање“ (263–269) је готово идентично са деловима *Европеизације* на странама 52–62; наставак на странама 269–272 је препричавање поглавља *Европеизације* под називом „Лични простор становника Лесковца“ (30–41), а исто важи и за Ракићеве опширне фусноте 571, 573 и 574 – све без навођења извора. И његово потпоглавље „Продирање масовне културе“ (329–339) је инспирисано *Европеизацијом*; осим дела о спорту, ништа у њему није оригинално. Део ове целине под називом „Мода“ (330–333) препричана су поглавља из *Европеизације* о борби за нову жену и нову моду у међуратном Лесковцу, на странама 112–130; исто важи и за следеће делове овог потпоглавља, на странама 334–339, које он назива „Игра и музика“ и „Биоскопи“, док је у књизи која му је очигледно послужила као узор то поглавље под називом „Звуци и слике“, на странама 177–199. И у остатку овог Ракићевог поглавља прича је превише слична са књигом *Европеизација српског Манчестера*, рецимо у анализи оснивања разних удружења попут Гундулића, Градске касине и библиотеке, затим женског удружења за борбу против луксуза, разних певачких дружина, оснивања Народног универзитета, Градског позоришта, проблема око његовог репертоара, коментарисања карикатуре „Друштвоманија“ итд. Све то уз само два успутна навођења ове књиге, у фуснотама 561 и 802.

У свом последњем поглављу, о учинку модернизаторских процеса, Ракић наставља у истом стилу. Потпоглавље „Време и простор“ почиње тезом, на странама 366–367, заснованом на идеји која је концептуално презета са стране 29 *Европеизације*, о промени величине простора у свести људи у зависности од смањења времена потребног за његово прелажење, опет без навођења извора. Остатак те приче код Ракића, на странама 368–370, комбинација је делова *Европеизације* на странама 30–41, поглавља „Простор изван града“ (68–78) и приче о вештачком језерцету на реци Ветерници (48–49). Његова реченица на страни 374: „Класична култура је касно стигла у Лесковац, управо у време незауостављивог продора разних об-

лика масовне културе“ је препис реченице: „Класична култура је закаснила и тиме постала жртва масовне културе“ на страни 203 *Европеизације*. У наставку, на истој страни Ракић говори о масама и о продору масовног у сферу класичне културе, иако нигде у свом раду претходно не уводи теорију маса, која је напротив централна идеја анализе о европеизацији међуратног Лесковца и чини општи контекст закључака те књиге, пре које ниједан други истраживач прошлости Лесковца није размишљао на тај начин. Делови текста на странама 372–375 би заправо лако могли да се искористе као апстракт за књигу *Европеизација српског Манчестера*. Још један пример преузимања без навођења: Ракић (378): „Другачији процеси су се одвијали унутар слоја ситних занатлија, који су спадали у највеће противнике модернизације (...) Ретки се прилагођавају и опстају, већина бива (...)“; *Европеизација* (207): „Осим ретких који су предвидели будућност и од малих дућана успели да створе узорне занатске радионице, огромна већина (...) Суочен са погубним утицајем индустријских производа, овај слој ситних занатлија двадесетих година је и био један од највећих противника продирања модерне цивилизације у град“. И тако даље.

Ако је, замишљена овако како наслов сугерише, књига у почетку и имала неки потенцијал, он је до краја потпуно нестао. Ниједан од закључака ове анализе није оригиналан и ничим не доприноси постојећем корпусу знања о овој теми. Књига је обична синтеза свега што су досад написали аутори који су се пре Ракића бавили прошлошћу Лесковца и не пружа никакав оригинални допринос нашем бољем разумевању прошлости града. Тамо где је и спровео своје истраживање листајући међуратну штампу, његова анализа је по методу и закључцима превише слична оној већ урађеној и објављеној у једној другој књизи девет година раније. Уместо да се фокусира само на 1918–1941, период за који је имао довољно извора на располагању, и анализу подигне на следећи, виши ниво од онога што је већ написано у *Европеизацији српског Манчестера*, на пример дубљом анализом процеса формирања класа, класног идентитета, женске еманципације или односа класичне и популарне културе, дакле оних процеса који у својој сржи заиста чине суштински контраст са рецидивима старог турског Лесковца, Ракић само препричава оно што су други аутори пре њега већ написали – с том разликом што у последња два поглавља у фуснотама свесно избегава навођење оне књиге која му је, за тај део његове, очигледно послужила као идејни водич. Не бих да залазим у спекулације да ли ово ради случајно, неслестан обавезујућих правила добре академске праксе, или зато што свесно манипулише читаоцима прећуткујући књигу у којој је доста тога на сличан начин већ истражено, анализирано и написано; тек, очигледно је да су Ракићеве способности да самостално развија оригиналне идеје веома ограничене. Ова књига нам пружа само још једно подсећање да је истраживање озбиљних историјских тема неопходно препустити школованим историчарима, а никако новинарима, публицистима или политиколозима.

Перица ХАЏИ-ЈОВАНЧИЋ